

200 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА А. С. ПУШКИН

ХРИСТИЯНСКИ ТОПОСИ В ЛИРИКАТА

НА А. С. ПУШКИН

(към 200-годишния юбилей)

ЛЮДМИЛА БОЕВА

Темата за християнските образи почти не е изследвана в българското литературознание през последните 45 години. Едва през 90-те години изследователите отново се заеха с този проблем, особено с Библията и библейските традиции в българската литература.¹ В Русия творчествовно на най-любимия руски поет Пушкин 70 години не е разглеждано във връзка с християнството. По-обстойно тази тематика е изследвана в западноевропейското литературознание. В наши дни и руските учени започнаха да издават сборници „Руската литература и религията“, монографии „Пушкин и християнството“, провеждат конференции по тези въпроси.²

Дискурсът на Пушкиновата лирика показва значително преобладаване на антични реминисценции, мотиви, сюжети над библейските. Пушкин е последният ренесансов поет в Русия. Неговата лирика диша и живее с античността. Християнските топоси са значително по-бедно представени, но тяхното използване е много интересно. Всъщност се отбелязват две главни насоки. В лицейския период, а понякога и в годините на ранната зрялост, Пушкин с удоволствие подражава на знаменития френски писател и философ Волтер, преди всичко на негова пародийна поема „Орлеанската дева“. Той пише редица кощунствени и цинични стихове и сам ги определя като „лудории“.

Най-дръзкото³ от всички негови произведения е поемата „Гавраилиада“,

¹ В България са издадени редица изследвания по въпроса на съотношенията между Библията и литературата, например: **Иван Радев**, *Библията и българската литература*, В. Търново, 1991; **Д. Ефендулов**, *Българска литература и библейска традиция*, Ловеч, 1994; *Библия, фолклор, литература*, В. Търново, 1996 (доклади от сесията: Библията и европейската фолклорна и литературна традиция) и др.

² В Русия темата се изследва най-широко в последното десетилетие: *Проблемы исторической поэтики*, вып. 3. *Евангельский текст в русской литературе XVIII—XX вв.*, Петрозаводск, 1994; *Пушкин. Путь к православию*, М., 1996; *Литература и религия*. Материалы VI Крымских международных чтений, Симферополь, 1996; *Христианская культура. Пушкинская эпоха*, СПб., вып. 14, 1997; *Русская литература и религия*, Новосибирск, 1997; **И. Юрьева**, *Пушкин и христианство*, М., 1997; **В. Резников**, *Размышления по пути к вере (о позиции Пушкина)*, М., 1997 и др.

³ **А. Н. Соколов**, *История русской литературы XIX в.*, М., 1960, с. 455

1821. Оригинален ръкопис от нея не е запазен и текстът се печата по късни преписи. Поемата представя пародийно изложение на евангелския разказ за благовещението, догълнено и от пародия на библейската легенда за грехопадението в рай на Адам и Ева. Тя, по думите на Р. Якобсон, звучи като антирелигиозна и направо „богохулна“⁴. В пародията точно се съблюдава първият план — осмиваната творба — евангелията. Вторият план е хумористичната поема, където авторът чрез редица детайли, допълнения, перифрази и пресемантизиране придава на християнските мотиви приземен, дори пийичен вид.

В Библията за благовещението се пише в Евангелията от Матея и от Лука. И в двата случая се отбелязва, че Мария била сгодена за Йосифа. Пушкин нише за съпружество, прави от Йосиф безпомощен старец, „старик почтен“, „доста лош столарин и дюлгерин“ (прев. Константин Павлов)⁵, неспособен да удовлетвори своята млада жена. Мария става под неговото перо „невинност на шестнадесет години“, с „два хълма девствени отпред“. В Евангелието от Матея „преди още да бяха се те събрали, оказва се, че тя е неправа от Духа Светаго“⁶ (Мат. 1:18). След това Ангел Господен съобщава на Йосиф, който искал „тайно да я напусне“ (Мат. 1:19), че Мария ще роди Исус. В Евангелието от Лука разказът е по-подробен. Той започна от благовестието на Захария за раждането на син Йоан. След него второто благовестие на девицата, сгодена за Йосиф, звучи по-убедително.

У Пушкин „всевишният небесен господар“ се поувлякъл каго нормален земен мъж от „девственото доно и гъвкавия стан“ на Мария. А девойката харесала „къдриците непокорни“ и „сластния“ доглед на архангел Гавраил. И даже сравнението, което поетът въвежда, приземява, семантично префункционализира евангелския текст: „Така съпругата на генерала я прелъстява степнат адютант.“ След това авторът съвсем лекомислено оставя Мария да бъде съблазнена последователно от сатаната „със шарена змийска красота“, след това от Гавраил, а накрая и от Светия Дух, възпъгнен в съвсем естествен гълъб, пренъпнен с „любовна жар“. Уморената Мария накрая мисли: „в един и същи ден ме ороси и дявола, и ангела, и бога“. Най-богохулното в поемата е това, че на първо място се оказва сатаната, което внушава много неприятен отговор на въпроса за реалния баща на Исус Христос.

По същия модел е изградена и пародията на райското грехопадение, която е вмъкната в същата поема. В Библията пише, че „змията беше най-хитра от всички полски зверове, които Господ Бог създаде“ (Бит. 3:1). Именно като такъв сатаната е представен в стиховете на Пушкиновата поема. Мария го упреква, излагайки библейската версия за съблазнита:

Змия! По угодливите напевы,
по блясъка в очите те познах —
ти с ябълките две примами Ева...
Погуби ти неопитната дева,
Адамовия род и всички нас.

⁴ Р. Якобсон. *Работы по поэтике*, М., 1987, с. 238.

⁵ Всички цитати са от: А.С. Пушкин. *Избрани творби в три тома*, С., 1986.

⁶ Всички цитати са от: Библия срещу Книгите на Свещеното Писание на Стария и Новия Завет, С., 1991.

Но Змията отговаря убедено: „Поповете ви мамят — погубих Ева ли? Спасих я аз!” В Библията змията говори на Ева: „в деня, в който вкусите от тях (плодовете на дървото, що е посред рая), ще ви се отворят очите, и ще бъдете като богове, знаещи добро и зло.” (Бит. 3:3,5) В поемата сатаната разказва на Мария, че самият бог бил влюбен в Ева, а тя скучаела в рая, „дъфтеше без любов, унила”. Змията научила нея и Адам на наслада, а бог се разгневил, защото „желаел той да си я любии сам...” В Библията изгнанието от рая и особено наказанието се описват много детайлно, те са наложени и на змията, и на Адам, и на Ева, и на целия човешки род. Апокалиптичната картина не привлича поета. В поемата отсъства „пламенният меч”, цялото наказание се префразира с шеговитите думи:

Лиши ги бог завинаги от рая.
Изгони ги от милата страна,
където те от толкоз дълго време
живееха без грижа, труд и бремене
в обятията на ленива тишина.

Затова радостите на „страстите любовни”, които дяволът открил на първите човеци, са описани с прелъстителни детайли и убедителното им въздействие на Мария.

Пародират се и жанровите форми, които използва Библията, например знаменитите псалми, харесвани от толкова много световни автори, в това число руските класицисти Тредиаковски, Ломоносов, Державин, от знаменития английски поет Милтън и др. Пушкин заявява шеговито, че на твореца му омръзнали „приличните” молитви, затова той в чест на Мария запява „с пълен глас” „любовните псалми”:

Обичам аз, обичам аз Мария,
унило влача си безсмъртноста!..
Крилата ми! — към нея ще летя.
и на гърдите ѝ ще се убия!..

Не само Соломон, съзателят на великолепната „Песен на Песните”, но и Бог „любел източния пищен слог”.

Като подражание на „Песен на Песните” са написани може би най-изразителните любовни стихове на Пушкин „В кръвта гори огънят на желанието”, 1825. Преизказват се във формата на чуден музикален стих следните пасажии от Библията: „Възлюбената. Нека ме целува той с целувки на устата си! Защото неговите милувки са по-добри от вино. От благоуханието на твоите мазила името ти е като разлято миро; затова те обичат жените.” (1:1,2) Същият образ-символ: Бог-обич срещаме и във „Вертоград на моята сестра”, 1825, основа на което са думите: „Дойдох в градината си, сестрице невесто” (4:12—14 и 5:1). Поетът пресемантизира библейските стихове, играе със символиката на възбраната, все едно какво е това: затворена градина, заключен кладенец, запечатан извор или сестрица невеста. Древноеврейската екзотика изпълва неговите стихове: мирото, нардът, шафранът, ароматите и благовонията, — всичко това носи на читателя и библейската атмосфера, и съпричастност към сладостите на любовния грях.

Пушкин не използва така често формата на псалом, но неговият величав

стил, старобългарската архаична лексика, библейската патетика се срещат много често: „Пророк”, 1826, „Подражание на корана”, 1824, „Защо и кой те прати на света?”, 1824 и пр. Самият псалмопевец Давид се появява в едно лаконично стихотворение от 4 реда „Певецът Давид”, 1825. Пушкин възпява неговата победа над страшния великан Голиат, използвайки известния във фолклора мотив. Ироничният стих префункционализира библейската легенда. Давид се асоциира със самия автор, който също се преборил, но не с Голиат, а с генерали и графове. А Пенчо Славейков нарича „войнството на Голиата” полуинтелигенция. Асоциациите си приличат.

В пародираните думи на змията в „Гавраилиада” отново се споменават иронично библейските пророци и земните големци. Дяволът заявява, че той не иска да бъде „придворен”, „не блазни ме пророческият чин”. Мойсей е описан от него като лъжец: „евреите той лъга безпощадно”, а Бог го обичаше за покорството, затова той се издигна и стана „известен господин”. „Гавраилиада” е пародийна и богохулна, но при това в нейното начало авторът заявява, че „запява стих на лира богомолна”, а завършва с демонстративно разкаяние в греховете си. Мария остава за Пушкин образец на красота и преклонение. Душата на поета е навеки заплена от красотата на жената, земна и небесна. За Пушкин в този вид творчество не бе образец известният поет от XVIII век, авторът на множество порнографски стихове И. С. Барков, а скептикът и насмешникът Волтер.

Очевидно поемата не бе проява на атеизъм от страна на Пушкин. По-скоро на него му бе все едно кой е предметът на стихотворните лудории — „Царят Никита и неговите четиринадесет дъщери”, 1822, или Мария и архангел Гавраил. Като Волтер, Пушкин не признава тема, до която не трябва да се докосва, не намира такива уважавани лица, които не биха могли да бъдат жертвени за остроумен разказ или ядовита и смешна шега.

Същите лудории откриваме в редица стихове, написани от съвсем младия, начинаещ поет, като стихотворението „Монах”, 1813, или началото на недовършената поема „Бова”, 1817, вдъхновена направо от „Орлеанската дева” на Волтер и „Бова” от А. Н. Радищев. В първото Пушкин използва житието на живелия през XII век архиепископ Йоан Новгородски. „Повест за пътуването на Йоан Новгородски на бес в Йерусалим” била много популярна не само в старата руска литература, но и през XIX век. Гогол я използва във „Вечери в чифлика край Диканка”. Монахът, когото Пушкин нарича Панкратий, успешно преодолява бесовските съблазни, както във всичките жития. Това не му пречи да пие водка, да тича „сред мрачна, дива пустиня” подир полата на „нимфата”, а накрая на яхне беса, който го носи до Йерусалим и обратно. Типичните житийни термини придават подчертано пародийен характер на цялото стихотворение.

Също кощунствено, както и „Гавраилиада”, звучи стихотворното послание на Пушкин към неговия приятел, декабриста-республиканец В. Л. Давидов, 1821. В него Христос направо е именуван „синът на птичката и Мария”, между другото поетът се надсмива и над светата евхаристия. Цинично звучи стихотворението „Христос воскрес”, 1821, с шеговитото обещание поетът да следва „закона на богочовека” и в случая с еврейския обряд

на обрязване. В „Брадация старейшина Авдей”, 1828, думите „Христос воскрес” произнася скорец. Същият „въздиша за небесното царство”, което звучи, меко казано, съвсем необичайно. Изящното послание „К+++”, 1826, обединява земната красавица с образа на Светата Дева, при това последната даже се принизява, тя очарова единствено Светия Дух, ражда Христос без позволенията на съпруга си. За Пушкин най-прекрасното на земята е красотата и творчеството. В своята поезия той сакрализира земната красота, обединява небесното и земното.

Втората насока в използването на християнските топоси в творчеството на Пушкин напълно съответствува на духа на онова време, на религиозното възпитание, което той получава. Пушкиновата религиозност е съвсем естествена, никъде не прераства във фанатизъм или някаква афектация. Пушкин знае и широко използва християнската терминология, църковните легенди, притчите, типичните за православиято топоси. Той ги пресемантизира, включва ги в необичаен контекст, играе със скрити библейски цитати, перифрази, реминисценции. Но най-често той просто смесва земното и небесното. Най-обикновено за него е използването на божествени термини за възвишено тълкуване на безкрайно ценни за него понятия: талант, творчество, поезия. Затова в неговата лирика често се срещат типичните за романтизма думи: божествен талант, небесна красота, свещено вдъхновение, определение на поета-създател като божи странник, пустинник или пророк. Това е ключът към естетическия код в лириката на Пушкин. Християнските топоси служат при него като поетическа символика, използвани за романтично, възвишено тълкуване на същността на поезията, за боговдъхновените задачи на поета.

В религиозно-медитативната поезия често се използват медитативните жанрове: молитва, акатист, медитация, изповед, пророчество, видение и др. Пушкин също пише и молитви и акатисти, но въвежда и отделни елементи от тези жанрове, например молитвени възклицания, хвалебни песнопения, молби за божествена помощ, предсказване. Всичко това остава при него част от художествения дискурс.

Самата Библия не привлича прекалено поета. Не го вдъхновяват образите на Създателя и Пречистата Дева, както много други руски автори, например Достоевски или Гогол. Библията или Евангелията се споменават извънредно рядко. В писмото си от Одеса към В. К. Кюхелбекер от април—май 1824 г., част от което е съхранена в жандармски донос, той съвсем честно съобщава, че чете Шекспир и Библията, „Светия Дух понякога ми е по сърцето”, но че предпочита Гьоте и Шекспир. В същото писмо той пише за уроците по атеизъм, които взема. Но и това е повече като шега, защото в неговото творчество няма атеистични изяви. В дружеското послание „Градче”, 1815, където Пушкин, като Батюшков в „Моите пенати”, разказва за своите приятели-книги, в обилния списък Библията отсъства.

В стихотворението „В еврейска къщичка кандило”, 1826, Пушкин назовава Библията „Светата книга” и представя нейния екземпляр във вид на старинната книга с „медната тока”, тържествено вдигана. Библейската атмосфера се съхранява в неговите стихове, когато там се споменава библей-

ският суров и отмъстителен бог. Във „Възпоминания в Царско село”, 1816, се назовава „десница отмъстителна на твореца”, в стихотворението „Бивало”, 1823, „небесата властни”; „шестокрил” ангел „с власт” има кървава десница в „Пророк”, 1826.

Пушкин почти не използва пряко цитати от Библията или Свещените книги. Единствения епиграф от библейски текст откриваме в стихотворението „На свобода сеяч пустинен”, 1823. Думите „Излезе сеяч да сее” (Мат. 13:3), послужили му за епиграф, са от притча, която разказва Христос. Той я пояснява така на своите ученици: сеячът е Син Човеческий, доброто семе — синовете на царството, а плевелите — синовете на лукавия (Мат. 13:37, 38). Символичното използване на топосите за сеяча и жътвата се повтарят в Библията не един път. Има ги и в старата руска литература, във фолклора. За Пушкин сеячът е негово друго „аз”, той е символ и на революционния философ, който „хвърля животворно семе” „в браздите робски от зари” (прев. Светлозар Жеков). Но същият сеяч е и вдъхновен поет, който разпространява сред народа „помисли добри”. Но „народите кротки” приличат на стадо овце и не чуват неговите викове, „не искат свобода овцете, а да ги водят със камшик”. Много характерен е епитетът „пустинен”, който Пушкин дава на своя сеяч. Поетът и пустинникът при Пушкин много често се сливат. В Библията пустинята е безгреховно пространство. То може да бъде място, където светецът намира спасение, а може да стане и мястото на неговата гибел. В пустинята Христос се среща и с изкушаващия го сатана (Лук. 4:1-13). Пустинята е „традиционният локус” в лириката на Пушкин.⁷

Есхатологическите топоси също много привличат Пушкин. Идеята за безсмъртието е за него надежда за възкресение, за срещи с починалите приятели. Той използва псалом 52 от Псалтира с думите: „Рече безумец в сърцето си: „няма Бог” (Пс. 52:1) в стихотворението „Безверие”, 1817. Той го асоциира с безумие и разврат. Вярата оживява духа и помага. С вярата се живее по-леко. Почти афористично звучи стихотворният ред: „Умът търси божеството, а сърцето не го намира.” За тежки съмнения, за размисли говори този ред.

Представите за рая и ада в стиховете на Пушкин са по-скоро вдъхновени от античните реминисценции, отколкото носят белези на християнските понятия. Раят изглежда обикновено като античния Елизиум, райските елисейски полета, но понякога и като староеврейския Едем, благодатен край, където пребивавали Адам и Ева преди грехопадението си. Античното и библейското, Едем и Елизиум могат и да се сливат, като в бароковите стихове. Обединяват се Христос и Феб, Кутейкин и Христос, майката на Христос и майката на Амур, камерхерските ключове и ключовете от рая. Християнските мотиви и езическата демонология се изреждат заедно в „Русалка”, 1819. Срещаме даже израза „светата Библия на харитите”. Трите богини на красотата и веселието в старогръцката митология Аглая, Талия и Ефросина имат своята поетична Библия. За руския творец богините на красотата и пророците, царете, светците или мъчениците от Библията са еднозначни. Христос и верният Купидон еднакво ще пазят странника в неговите пътувания

⁷ Н. К. Меднис. *Мотив пустыни в лирике Пушкина*, в: Сюжет и мотив в контексте традиции, Новосибирск, 1988, с. 163—171.

в чужбина в стихотворното послание, написано за Н. И. Кривцов, приятел на Пушкин, атеист и свободомислещ човек. При неговото заминаване за Лондон Пушкин му изпраща „Орлеанската дева“ от Волтер и шеговито го съветва с „благочестива душа“ да се моли по тая Библия на своята Венера. Сближават се не само божественото и езическото, религиозното и епикурейското, но застават на едно ниво Библията и скандалната творба на Волтер.

Стихотворението „От юношеска вяра да можех окрилен“, 1823, представя задгробния свят като страна „на волност и наслада“, „където няма смърт, ни злоба, ни досада и мисълта едничка в лазурите леги...“ (прев. Петър Велчев). Обикновено Пушкин показва леко отношение към смъртта, но тук той възкликва: „Боя се!“ Страх го е от „света на Нищото зад гроба“. Безкрайно трагично е и „Дар напрасен, дар случаен — кой, живот, те завеща?“, 1828. Възпитаван в традициите на просветния XVIII век, Пушкин много често се изказва с известен скептицизъм за безсмъртието на душата, но винаги вярва в безсмъртието на таланта и поетическото изкуство. „Обичам вашия неизвестен здрач“, 1825, пише той. Продължавайки в този стих мисълта за безсмъртието в Елизии, но тук неговите мечти са прикрити с лека сянка. Като рефрен се повтарят думите, които според легендата великият Франсоа Рабле произнесъл, умирайки: „Отивам да търся великото Може би!“ И Пушкин таи надеждата, че може би раят е заселен с неговите приятели, поети, че това е мястото, където всичко блести със слава и красота. Може би, мечтае той, в рая няма да има земните несъвършенства. Такава представа за рая, разбира се, много се отличава от образа на библейската градина.

„Ангел“, 1827, отново извежда читателя „пред входа райски“. Нежният ангел се противопоставя на мрачния и метежен демон, който лети над адската бездна. Ангелът сияе, а демонът, измъчван от злобно съмнение, „за първи път бе обладан“ „от неволно умиление“. Не всичко заслужава ненавист в рая, не всичко земно трябва да се презира. Във великолепни стихове Пушкин възплачва идеята за примирението, мисли за толерантността, една от високите християнски добродетели.

В лириката на Пушкин е създадена и картината на ада. В цикъла от две части „И тръгнаха напред — от страх съм онемал“, 1832, и „И страшни демони със демоничен смях“, 1832, шеговито се подражава на великото творение на Данте. И двата откъса рисуват много релефна и изключително страшна картина на адските мъчения. Вергилий показва на поета как дяволът пърли на огъня безжалостен и зъл старик-лихвар. Мрачна е гледката, когато поетът изобразява „страшни демони със демоничен смях“, прииждащи „както мравуняк в тъмнината“. Дяволите разжарват огнено кълбо, „демонският рой отива“ „след нови жертви“. И старата руска литература в апокрифния жанр, и духовните стихове — религиозният устен епос във фолклора обичат да разказват именно за мъките в ада. Пушкин продължава една ясно изразена традиция. Той все пак с еднаква пластичност създава в своите пълнозвучни стихове и прекрасния рай и мрачните ужаси на ада.

От най-известните библейски топоси Пушкин ползва текста за десетте божи заповеди. В „Десета заповед“, 1821, той, както винаги с шеговита ирония, изрежда всичко, което не трябва да желае от имуществото на ближния

си: „нито нивата му, нито роба му”, „ни вола му, ни осела му, нито никакъв негов добитък, нито нешо друго” (Втор. 5:21), както се пише и в Петата книга Мойсеева — Второзаконие. Но поетът не може да устои единствено пред „робинята му” или „жената на ближния му”, ако са красиви. Красотата на жената, небесната красота на земната жена е винаги основание за любов и желание.

Интересно използва поетът знаменитата библейска легенда за гибелта на град Содом. Пушкин сравнява Содом с „проклетия град Кишинев” в стихотворното послание към Ф. Ф. Вигел, 1821, писател-мемоарист, известен със своята гореща защита на Гоголевите „Избрани места из преписката с приятели” в дискусията с Белински и Добролюбов. Изпратен в изгнание, далеч от приятели и близки, поетът вижда Кишинев като глухо, затънено място, дълбока провинция без просвещение, без гостоприемни домове, по-лош и от нещастния Содом, сразен от гнева на Йехова. Пушкин заявява, че много добре знае Библията, всичко, което се отнася за греховния град, и все пак предпочита Содом, а още по-добре „Париж от Стария завет”.

Пушкин винаги умее да предаде аромата на чуждия пейзаж, духа на миналите столетия. Така е създадено и стихотворението „В еврейска къщичка кандило”, 1826: старецът, който чете светата Библия, горящото кандило, плачеща хубава еврейка над празна люлка, загатваща за преживяна трагедия, старица, която приготвя късна трапеза и млад евреин, отварящ вратата на неизвестен странник. Атмосферата, картината, нахвърлена от опитната ръка на майстор, подготвя фона за появата на изключителен герой. Както разказва сам Пушкин на вечерта при известния журналист и критик Ксенофонт Полевой, което било записано от Ф. Малевски в неговия дневник, това стихотворение представлява неразгърнат замисъл да се опише Вечният Евреин, скитникът, наказан с безсмъртие и вечни скитания за това, че когато видял Исус, носещ своя кръст към Голгота, се смеел. Самата атмосфера на еврейската къщичка загатва за възможността да се появи тайнствен гост. При това образът на странника е любим персонаж в лириката на Пушкин, обикновено символ на поета, търсец вдъхновение по жизнените пътища.

Още един топос, широко експлоатиран в световната литература, се появява в лирическото творчество на Пушкин. Във „Възпоминания в Царско Село”, 1829, той прави паралел между своя автопортрет и блудния син. И той, както библейския герой, се е разкаял и се връща в родната обител. Поетът припомня миналото, а паралелът с блудния син по-ярко подчертава неговото разкаяние, любовта му към Лицея, старите приятели, прекрасните паркове на Царско Село, където той израства. Топосът обогатява и проявява чувствата, които изпитва авторът.

Сред героите от Стария Завет вниманието на поета привлича и знаменитата Юдит, която в патриотичен порив убива завоевателя Олоферн. „Тя удари два пъти Олоферна по шията и му отсече главата”, пише в Библията (Иуд. 13:8). Пушкин преизказва самото начало на книгата, където говори за свободолубието на израилевите синове, защитавани от техния Бог, и за жестокостта на асирийската войска. В незавършената скица „Когато асирийският владетел”, 1835, привлича внимание образът на военачалника Оло-

ферн, който е осъждал на смърт цели народи, а сега среща нещо непознато: „Кой е този народ и кое е тяхната сила?” — пита той много разгневен. Интересно, че Пушкин изтъква особено съпротивата на народа, а Библията е неговата надежда за божия помощ.

Като старозаветен топос се употребява името на още един персонаж от Библията — знаменития братоубиец, първият престъпник в историята на човечеството — Каин. Библията описва епизода с първото убийство кратко и просто: Господ „не погледна благосклонно” на Каин и на дара му „от земни плодове”, но харесал дара на Авел и тогава „Каин нападна брата си Авеля и го уби” (Бит. 4:4,5,8). В „Удавник”, 1828, който Пушкин не случайно снабдява с подзаглавиено „простонародна приказка”, името на прокълнатия Каин става привична ругатня, с която селянин-риболовец посреща нежелания гост. А гостенинът е наистина ужасен — оживял удавник, целият във вода и тиня, призрак, който „в уречен ден по мрак”, „щом година мине”, „с кости бие по мужишката врата” (прев. Иванка Павлова).

От Новия Завет най-често се привличат топосите, свързани с образа на Пречистата дева Мария, по-рядко се появява Христос. В най-прекрасните в европейската любовна лирика образци не може да не бъде включен сонетът „Мадона”, 1830, (прев. Стоян Бакърджиев). Поетът се надява, че го пазят, „бдят над мен Пречистата и благия Спасител — тя със величие, той с мъдрите очи, — тъй както кротки бдят сред слава и лъчи в Сион”... Нито ирония, нито шеги, вместо тях пламенна благодарност, че „Бог чрез своята доброта” дава му „небесен дар” — неговата малона: „най-дивния образец на дивна красота”. Пушкин е поразително изискан, изразявайки еднакво преклонение пред небесната и земната красота. Те се обединяват в душата на поета. Същото благоговение пред небесната красота и женската прелест е възплътено в чудните стихове „Красавица”, 1832, (прев. Стоян Бакърджиев). И отново земната красота е сакрализирана. Стихотворението е написано в жанра на албумните стихове за Е. М. Завадовская. То изразява преклонението на поета пред „нечутата красота”, „недостъпна за страстта”. Такава красота е достойна само за преклонение: „да се спреш” и „да потръпнеш богомолно пред святата ѝ красота”. Отново и отново се сливат земното и небесното в „светините на красотата”.

Под названието легенда Пушкин изпраща на един от своите най-близки приятели А. А. Делвиг, поет и журналист, за печатане в „Северни цветя” баладата „На земята рицар беден”, 1829. По-късно тя ще бъде включена в „Сцени от рицарските времена”. По жанрови признаци това е типична балада, каквито пеели още средновековните трубадури и трувери. Герои на такива балади са обикновено верният рицар и неговата прекрасна дама. Бедният рицар избира за своя дама Пречистата дева, която се явява пред него като „образ, слязъл от небето”. Верността на бедния рицар е трогателна и безкрайна, той не поглежда друга жена, „ни с една чак до смъртта си дума той не размени”, „забрави всички страсти” (прев. Петър Велчев). И Светата Дева спасява своя верен паладин, когато злият дух иска да присвои неговата душа, приютява рицаря „във царството небесно”. Сюжетът повтаря и така наречените странстващи мотиви от възрожденските градски новели, например френското „Фаблио

за жонгльора на Светата Дева”. Пушкин разработва фабулата с удивителна топлота, трогваща читателите. От шегите и насмешките до затрогващата сантименталност — такъв е ригистърът на чувствата на поета, изразяващ неговите християнски идеи и отношение към Светата Дева и Христос.

С реминисценциите от евангелията е свързан още един цикъл от няколко стихотворения. „Мирска власт”, 1836, припомня скрития библейски афоризъм от Послание на Свети апостол Павел до римляните: „върховните власти” (Пав. 13:1). Библията учи с тези думи, че властта е от Бога и никой не трябва да се противи на властта. Пушкин чрез семантично префункционализиране на свещения текст критикува „върховните власти”. В текста поетът описва кръстните страдания на Христос във връзка с показването на плащеницата му в руския Казански събор. Всички негови любими топоси са налице: животворящото дърво, честният кръст, мъките на кръста, светите жени — Мария-грешницата и Пресветата Дева, царят на царете, тръненият венец, бичовете на мъчителите, гвоздеите, копието, екзекуцията, спасението на човешкия род. И всичко това се описва, за да се укорят върховните власти за възмутителната заповед да не се пуска обикновеният народ в събора. В автографа това стихотворение се отбелязва с цифрата IV. Освен него в цикъла са включени и „Светици и отци пустинници” под № II, „Подражание по италиански” — III и „По Пиндемонти” — VI. В „Светици и отци пустинници”, 1836, поетът разказва, че най-горещо обича една великопостна молитва. Тя е на Ефрем Сирин, сирийски богослов, книжовник и поет. В Русия бил много популярен сборникът на Ефрем Сирин от назидателните хомилии „Паренесис”. Православният богослужебен ритуал през Великия пост има един основен мотив — призоваването на грешниците за равносметка и разкаяние (Лук. 5:32). Това е и голямото отличие на християнската нравственост от античната етика.⁸ Пушкин обича молитвата за „думи прости” и черпи от нея подкрепа. Той повтаря нейните думи заедно със свещеника:

Спаси ме, отче наш, от леността унила,
от жаждата за власт — змия прикрита, зла,
от празните слова... (прев. Иванка Павлова).

Смирение, любов, търпение и даже целомъдрие прося светът от бога.

„Подражание по италиански”, 1836, възкресява страшната фигура на предателя-ученик Юда Искариотски. В евангелския текст Юда се опитал да се самоубие. „И като захвърли сребърниците в храма, излезе и отиде, та се обеси.” (Мат. 27:5). В Деяния на светите апостоли Петър казва на учениците, че Юда „бе причислен към нас”, „но със заплата за своята неправда той придоби нива”, там той „се струполи”, вероятно от дърво, и тя станала „кръвна нива” (Деян. 1:17, 18, 19). Във фолклора и в разсъжденията на редица богослови, например на Папий Гиераполски, се приема, че Юда опитал да се обеси на трепетликово дърво, което оттогава винаги трепери. Другата версия е, че той паднал от дървото, а след това починал от някаква тайнствена болест.⁹ У Пушкин „от дървото пада” предателят-ученик и самият дявол го съживява и отнася в ада. Поетът използва две типични парадигми:

⁸ Д. Ефендулов. *Българска литература и библейска традиция*, с. 42–43, срв. С. С. Аверинцев. *Поэты, М.*, 1996, Сирия, с. 43–95

предателството, завършващо с обесване, и знаменитата целувка. С нея Юда издава Христос. В Евангелието от Матей: „Когато целуна, Той е; хванете Го” (Мат. 26:48). С. С. Аверинцев смята целувката за малък детайл, който няма никакво значение в сравнение със самото предателство на един от избраните, на един от учениците на Христос.¹⁰ Фреската на Джото, един от най-изтъкнатите проторенесансови италиански живописци, „Целувката на Юда” или повестта на известния руски експресионист Леонид Андреев „Юда Искаротски и другите” потвърждават важността и на най-незабележимия детайл в тази трагическа колизия. И Пушкин смята целувката за съдбоносна: сатаната в неговото стихотворение със своята целувка изгаря устните на предателя, същите устни, които издайнически целуват обречения Христос. Пушкин подражава или по-скоро съвсем свободно преразказва италианският сонет от Фр. Джани, както съобщава в коментар Б. В. Томашевски. Използван е френския превод.¹¹

VI-то стихотворение от незавършения цикъл, където липсват I и V части, се казва „По Пиндемонти”, 1836. Препратката към италианския поет Иполито Пиндемонте е смятана за мистификация, потвърдена от ортографична грешка в изписването на името на автора на мнимия образец и другото подзаглавие, намерено в ръкописа на Пушкин: „от Алфред Мюсе”.¹² В стихотворението се сочи, че най-големите ценности в живота са „щедърите на ярко вдъхновение”. Самодържавната власт или демокрацията — все едно, това са само „думи, думи, думи”, както в „Хамлет”. „Зависим от властта, зависим от народа — не е ли все едно? Да бази бог!” Поетът трябва да бъде свободен: „за власт и за ливрея не скланяй ни глава, ни съвест, ни идея...” (прев. Светлозар Жеков).

В последния период на своето творческо развитие Пушкин отново повтаря идеята за свободата на поета, главният закон за когото е неговото вдъхновение, „божествената красота”, светата лира. Собствено през цялата лирика на Пушкин преминава идеята за същността на поезията, за смисъла на творчеството. Това се проследява в стиховете „Поетът”, „Градчето”, „Поетът и тълпата”, „Кинжалът”, „Певецът”, „Музата”, „Към Овидий”, „На свобода сеяч пустинен”, „Арион”, „Паметникът” и мн. др. В известното „Село”, 1819, той мечтае за „витийството” като „божи дар”, за глас, който ще тревожи сърцата, за жар, пламтящ в гърдите (прев. Любен Любенов). Отново същите идеи се разгръщат в знаменития „Пророк”, 1826. Използван е библейският пространствено-времеви континуум, но се говори за високото призвание на поета. Той трябва да бъде пророк, да има „змийското жило на мъдростта”, вместо сърце да има „въглен яростно пламтящ”. А най-важно: той е длъжен да гори човешките сърца „с думи по вода и суша” (прев. Иван Теофилов). В стихотворението отново се преплитат образът на вдъхновения от бога поет с образа на пророка, пустинника и странника, разкъсван от душевните противоречия, намиращ се на кръстопът. Ангел шестокрил му дава орлов поглед, тънък слух. Поетът-пророк започва да вижда и чува

⁹ С. С. Аверинцев. *Иуда Искарот*, в: Мифы народов мира, т. I, М., 1987, с. 580.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Навсякъде се използват бележките на Б. В. Томашевски към А. С. Пушкин. *Полное собрание сочинений в 10 томах*, Л., 1977.

¹² Б. В. Томашевски. *Примечания*, т. III, М., 1977, с. 469.

всичко: тътена на небесата, полета на светлите ангели, плуването на рибите и растежа на лозята. Така преобразен той може да изпълни божията заповед: да гори „човешките сърца“.

Пророк Исаяя, прототип на Пушкиновия пророк, е способен на видения, предсказващи съдбата на Израел и Йерусалим. Той чува словото Господне, че от Сион излезе законът, а от Йерусалим — правдата. В книгата на пророк Исаяя се намират и думите, използвани в различни страни безброй пъти като лозунги за мир: народите „ще прековат мечовете си на орала...“ (Ис. 2:4). Книгата на пророк Исаяя, считан от екзегетите за най-велегласния пророк поради предсказанията му за Месия, се използва се и в първоначалните стихове на „Проглас към евангелието“ (1-7 стих), една от първите поетически творби на старата българска литература, създадена от Константин Философ.¹³ Пушкин взема и преосмисля най-изразителните, най-колоритните пасажи от книгата. Исаяя разказва, че видял Бог и до него „серафими; всякой от тях имаше по шест крила“, един „серафим“ с горящ въглен докоснал нечистите устни на пророка. С това били очистени всичките му грехове и беззаконието било отстранено от него (6: 6,7). У Пушкин „ангел шестокрил“ полага на мястото на сърцето му „въглен яростно пламтящ“. Ражда се великолепна метафора – уподобява се сърцето на въглен – която се развива в следващите редове, разкривайки послание към истинския поет: „стани пророк“ и със своите думи гори „човешките сърца!“ Книгата на пророк Исаяя е препълнена с видения, с апокалиптични картини, но не те, а образът на самия пророк привлича поета. Пророкът и нечовешки трудната задача, която му възлага Бог Саваот, са семантично префункционализирани от Пушкин.

Пушкин споделя чистата истина, че добре знае Библията. В „Пророка“ той доказва това, избирайки от голямата сакрална книга само няколко, но най-нужните думи. В Библията основно внимание се отделя на пророчествата на Исаяя, кое от кое по-ужасно. Основният мотив е: „тъй казва Господ, Бог Израилев“ (Ис. 37:21; 38:1). При Пушкин главното е посланието на пророка, възложено му от Господ, идентично с посланието на поета, възложено му от неговия талант. Основният топос в стиховете му е: стани и гори сърцата!

В книгата на пророк Исаяя има още един широко известен афоризъм, който се чувства в подтекста. Това са думите: „Гласът на викация в пустинята“ (Ис. 40:3). Те се повтарят в много стихове на Пушкин, където образите на странника, на пустинника, са адекватни на поета-пророк. В „Поетът и тълпата“, 1828, авторът направо говори за своята „лира вдъхновена“, за песни, които не разбира тъпата тълпа: „Какво дрънчи и пророкува? Защо сърцата ни вълнува?“ Същината на авторовия манифест е в редовете:

Не, не за битки сме родени
и не за корист и за бяс —
а за молитви вдъхновени,
за сладки звуци и екстаз... (прев. Петър Велчев)

Пушкин не навсякъде приема всички постулати на християнския катехизис, още по-малко цялата Библия. И все пак не трябва буквално да бъдат

¹³ Д. Ефендулов. *Българска литература и библейска традиция*, с. 24-27.

възприемани неговите слова в писмото до В. К. Кюхелбекер, че той се учи на атеизъм или че само от лицемерие изпълнява православните ритуали, ходи на църква за обедня или вечерня. Р. Якобсон точно така разбира думите му: „Аз станах разумен, аз лицемеря, поста, моля се” в стихотворното послание на В. Л. Давидов. Р. Якобсон вярно отчита богохулството и еротизма у Пушкин, но не е прав, когато говори за „участие по принуда в постенето и набожните ритуали”.¹⁴ По-логично размишлява О. Г. Постнов, който вижда тук модна романтическа проза. Концепцията за живота и смъртта при Пушкин през това време (южното заточение) все повече съответствува на позициите на модния романтизъм.¹⁵ И всички шеги за ада, където той по-охотно ще пребивава отколкото в скучния рай, са все същият романтически модел на независим, скептичен и самотен герой. В „Към моята мастилница”, 1821, както отбелязва и Постнов,¹⁶ не случайно Пушкин очаква да осъдне в ада: „брегът на ада навеки да ме вземе”. Едва навършвайки двадесет години, той пише: „Аз преживях безброй желания”, 1821, и само чакам, кога ще дойде злочестият край. В „Елегия”, 1816, той вижда себе си след смъртта във „вечна тъмнина”. А в „Станси”, 1817, въздиша: „Векът ми вече отминава.” За своя „мрачен залез” поетът пее в „Два пъти на света се мре”, 1817.

Романтическите модели личат и в образа на поета-странник, пустинник, самотен със своите страдания. Тази асоциация се допълва още в лицейското време от съпоставките на поета и монаха. Това откриваме в посланието „Към сестрата”, 1814, където поетът сравнява лица с манастир, стаята с килия, а себе си с монах с броеница в ръце. И типичният за Пушкин „тип локус” – пустинята – има романтичен аспект. В литературния мотив *пустиня* Н. Е. Меднис вижда „аксиологическо двуначалие”: сакрално пространство, дематериализирано, защото това е царството на духа, на аскезата, а също и място за изпитания, за гибел. В мотива на пустинята изследователката съзира своего рода акт на инициация.¹⁷ За Пушкин пустинята е и символ на самота в изгнанието и на безславен край – „пустиня задгробна” в стихотворението „Безверие”, 1817. Но основен топос в лириката на Пушкин е пустинята на „Пророка” – сакрализация на духовните, творческите търсения.

Естествено, че за Пушкин не може да се говори като за типичен представител на традиционното християнство. Независимо от широкия спектър на библейските топоси, въпреки заявленията за безверие и, обратно, патосните прояви на благочестие, умилението пред великопостната молитва, възмущението срещу светотатството, той не е примерен православен вярващ. Най-важното за поета се оказва реалното, земната красота. Сакралните модели, библейските топоси винаги служат за великолепа поетическа кодировка.

Ана Ахматова точно казва за Пушкин, че той има право повече от всички „мъдро и лукаво да се шегува” и „тайнствено да мълчи”¹⁸.

¹⁴ Р. Якобсон. *Работы по поэтике*, М., 1987, с. 238

¹⁵ О. Ж. Постнов. *Проблема смерти в лирике А.С. Пушкина периода южной ссылки*. В: Сюжет и мотив в контексте традиции, с. 163–171.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Н. Е. Меднис. Цит. съч.

¹⁸ А. Ахматова, *Сочинения*, т. I, М., 1987, с. 195